

RAQAMLI MONOPOLIYALARNING RAQOBAT VA INNOVATSIYALARGA TA'SIRI

Sayfullayev Sirojjon Ikrom og'li

«TIQXMMI» MTUning Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti
talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11402716>

Annotatsiya. Maqolada raqamli monopoliyalarning raqobat va innovatsiyalarga ta'siri va shuningdek monopoliyalar va monopoliyalarning davlat iqtisodiyotiga ta'siri ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: raqobat, bozor, tovarlar, ishlab chiqaruvchilar, pul, texnologiyalar, tadbirkorlar, korxonalar, birja, fond.

COMPETITION AND INNOVATION OF DIGITAL MONOPOLIES EFFECT

Abstract. The article examines the impact of digital monopolies on competition and innovation, as well as the impact of monopolies and monopolies on the state economy.

Keywords: competition, market, goods, producers, money, technologies, entrepreneurs, enterprises, stock exchange, fund.

КОНКУРЕНЦИЯ И ИННОВАЦИИ ЦИФРОВЫХ МОНОПОЛИЙ ЭФФЕКТ

Аннотация. В статье рассматривается влияние цифровых монополий на конкуренцию и инновации, а также влияние монополий и монополий на экономику государства.

Ключевые слова: конкуренция, рынок, товар, производители, деньги, технологии, предприниматели, предприятия, биржа, фонд.

Raqamli monopoliyalar - bu axborot tarmoqlarining ommaviy tarqalishi bilan bir vaqtda paydo bo'lgan va axborot muhitining ko'pchiligi ustidan nazoratni egallab olgan IT gigantlari. 1998 yildan 2019 yilgacha jahon bozoridagi eng yaxshi 10 ta kompaniya. 1990-yillarda Internet paydo bo'lishining boshidan 2000-yillargacha foydalanuvchilar soni hali ham kichik edi va Internetda g'oyalar va bilimlarga yo'naltirilgan odamlar ustunlik qildi, ular orasida oliy ma'lumotli mutaxassislarining katta qismi bor edi. buning natijasida Internet g'oyalarni amalga oshirish, so'z erkinligi va axborot erkinligi uchun platforma bo'ldi. O'sha paytda raqobat muhiti va turli xil kichik loyihalar mavjud bo'lib, ko'plab startaplar dunyoga keldi, ular keyinchalik yirik Internet kompaniyalarining asosiga aylandi.

2000-yillardan 2010 -yillargacha Internet ommaga tarqala boshladi, uni tijoratlashtirish boshlandi, 2010-yillarga kelib esa yirik internet monopoliyalari o'zini namoyon qila boshladi. Xususiyatlari: Raqamli monopoliyalarning o'ziga xos xususiyati - bu Internet muhitida chegaralarning yo'qligi va natijada ularning o'ziga xos globalligi. Butun dunyoga tarqalgan global monopoliyalardan tashqari, alohida davlatlar va mintaqalar doirasida vujudga keladigan mintaqaviy monopoliyalar ham shakllanadi. IT sohasini monopollashtirish natijasida dunyoda internet gigantlarining kam sonli tarmog'i shakllandi, ular Butunjahon Internet tarmog'ida ma'lumotlar almashinuvini monopoliyaga oldilar, ko'plab odamlarning shaxsiy ma'lumotlariga ommaviy ravishda kirish imkoniyatiga ega bo'ldilar, monopoliyani amalga oshirdilar. ijtimoiy

tarmoqlar ustidan nazorat. Eng yirik IT-korporatsiyalarning moliyaviy imkoniyatlari ko'plab mamlakatlar va davlatlarnikidan oshib ketadi. Internet-monopolistlar iste'molchilarning xulq-atvoriga faol ta'sir ko'rsatadilar, ularning afzalliklarini shakllantirishga intiladilar, kliplar haqida fikr yuritadilar, o'z mahsulotlarini ularga yuklaydilar, tanlov va alternativlarni cheklaydilar. Internetda monopoliyaning namoyon bo'lish shakllaridan biri raqamli platformalarning paydo bo'lishi bo'lib, bu tsenzuraning yangi turini - deplatformatsiyani (korporativ siyosiy tsenzura) keltirib chiqardi. Monopoliyalar axborot muhitini shakllana boshladi. Qidiruv gigantlari qidiruv natijalarini manipulyatsiya qilayotgani kuzatilgan. Shaxsiylashtirish mexanizmining paydo bo'lishi bilan har bir foydalanuvchi o'zini Internet gigantlari tomonidan shakllantirilgan o'z pufakchasi ichida topdi. Raqamli totalitarizm kabi narsa bor edi Raqamli monopoliyalar ichki ma'lumotlarning shaffofligi va maxfiyligi bilan ajralib turadi. IT monopoliyalari o'zlarining ustun mavqeini saqlab qolish uchun mustaqil ishlab chiquvchilar va startaplarning iste'molchilarga kirishini nazorat qiladilar, bu esa istiqbolli loyihalarning muvaffaqiyatli o'sishiga to'sqinlik qiladi va umuman axborot texnologiyalari sektori rivojlanishini sekinlashtiradi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida raqamli monopoliyalar: Bozor iqtisodiyoti sharoitida raqamli monopoliyalarning paydo bo'lishi ikki omilning uyg'unligi bilan bog'liq: yangi texnologiyalarni joriy etish va bozor raqobati. Yangi texnologiyalarga asoslanib, kompaniya IT sohasida yangi, band bo'lmagan joyni egallaydi, buning natijasida u raqobatdosh ustunliklarga ega bo'ladi va uning dastlabki muvaffaqiyati va foydasi paydo bo'ladi. Shu bilan birga, bozor sharoitida omon qolish va o'z mavqeini yanada mustahkamlash uchun kompaniya an'anaviy raqobatni boshlaydi, o'z ta'sir doirasini kengaytirish, raqobatchilarni siqib chiqarish, sotib olish (yeyish) orqali bozorda tajovuzkor siyosat olib boradi. demping, narxlarni sun'iy ravishda pasaytirish va hokazo. Raqobat natijasida boshqa yangi kompaniyalarning bozorga kirishi cheklangan, raqobat muhiti mavjud emas.

Muhim raqobatsiz qolgan IT-kompaniya o'zini bozor yetakchisi sifatida ko'rsatadi va yirik monopoliya korporatsiyasiga aylanadi, bu esa unga monopol narxlarni belgilash, asbob-uskunalar ishlab chiqaruvchilarni faqat o'z dasturiy ta'minotini o'rnatish va faqat o'z xizmatlaridan foydalanishga majburlash va boshqa xizmatlarni amalga oshirish imkonini beradi. bozordagi hukmron mavqe bilan bog'liq suiiste'molliklar. Raqamli monopoliyalarga misollar Global monopoliyalar (katta texnologiyalar) Microsoft: ko'p yillar davomida Windows operatsion tizimining bir qismi sifatida o'zining Internet Explorer brauzerini, Windows esa shaxsiy kompyuterlarda oldindan o'rnatilgan muqobil bo'lmagan operatsion tizim sifatida targ'ib qildi. Skype egasi. Asosiy shaxslar: Bill Geyts olma Asosiy shaxslar: Stiv Jobs Google: YouTube xizmati, Gmail pochtasiga egalik qiladi . Asosiy shaxslar: Sergey Brin, Larri Peyj. facebook: Instagram va WhatsApp xizmatlarini xarid qildi Asosiy shaxslar: Mark Tsukerberg Amazon: Amazon The Washington Post gazetasini sotib oldi. Asosiy shaxs: Jeff Bezos Alibaba Mintaqaviy monopoliyalar Raqamli osmon texnologiyalari: Mail.ru , Odnoklassniki va Vkontakte ijtimoiy tarmoqlari, ICQ messenjeriga egalik qiladi. Asosiy shaxslar: Yuriy Milner, Alisher Usmonov, Grigoriy Finger Yandex : Uber bilan birlashtirildi. Suiiste'mollik va sud ishlari 1998 yilda AQSh Adliya vazirligi Bill Geytsning Microsoft kompaniyasiga qarshi tergov boshladi va unga operatsion tizimlar va Internet-brauzerlar bozorida raqobatni rag'batlantirish uchun o'z biznesini qayta tashkil etish va mahsulotlarini o'zgartirishni buyurdi. Google texnologiya ishlab chiqaruvchilariga Android qurilmalarida Google qidiruvi va Chrome brauzerini oldindan o'rnatish

uchun pora berdi. Shu sababli, Yevrokomissiya qarori bilan Google 5 milliard dollar jarimaga tortildi. 2015-yilning fevralida Rossiya Federal Monopoliyaga qarshi xizmati Google kompaniyasiga Fly, Explay va Prestigio smartfon ishlab chiqaruvchilariga Android'ga uchinchi tomon ilovalarini oldindan o'rnatishni taqiqlagani bilan bog'liq bo'lgan "Yandeks"ning shikoyatidan so'ng Google'ga ish qo'zg'atgan. 2,5 yillik sud jarayonidan so'ng Google 450 million rubl miqdorida jarima to'lashga majbur bo'ldi, Yandex va Mail.ru ilovalari Android'ga oldindan o'rnatila boshlandi. Havolalar. Ekaterina Butorina Raqamli sakkizoyoqning evolyutsiyasi. IT gigantlari dunyoni zabt etdi, insoniyat hayotini osonlashtirdi, ammo taraqqiyotni sekinlashtirishi mumkin. Raqamli monopoliyalar raqobatning turli sohalarda, yana ham umumiy qilib aytganda raqobatga va innivatsiyalarga bevosita ta'sir o'tkazib kelishadi. Ulardagi qarshi harakatlar tabiiy monopoliyalar sohasida, iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish sohasida, ba'zi hollarda davlat xaridlarini tartibga solish, kapital qurilishda narx monitoringini olib borish, davlatning qo'llab-quvvatlashi orqali narxlarni tartibga solishda tovar va moliya bozorida qarshi harakatlar (ustun mavqeni suiste'mol qilish, iqtisodiy konsentratsiya, insofsiz raqobat, xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatiga tashqi aralashuvlar)ni, monopoliyaga qarshi siyosatni amalga oshiradi. Masalan, Germaniyada telekommunikatsiyalar bo'yicha federal komissiya, Braziliyada Markaziy Bank moliya bozorlarida iqtisodiy konsentratsiya va raqobatga qarshi harakatlarda nazoratni amalga oshirish huquqiga ega. Monopoliyalarning hukmron mavqe nimalarda aks etadi: -xo'jalik yurituvchi sub'ektning yoki bir guruh shaxslarning tovar yoki moliya bozoridagi o'z faoliyatini raqobatdosh xo'jalik yurituvchi sub'ektlardan mustaqil ravishda amalga oshirish va raqobat holatiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatish imkoniyatini beruvchi mavqei sifatida boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tegishli bozorga kirishiga to'sqinlik qilish yoki ularning xo'jalik faoliyati erkinligini boshqacha tarzda cheklashni keltirish mumkin.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektning yoki bir guruh shaxslarning pozitsiyasi, ularning tovarlari ulushi: 1) ellik foiz va undan ortiq; 2) quyidagi shartlarni hisobga olgan holda o'ttiz besh foizdan ellik foizgacha bo'lgan miqdorda: -xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tovar bozoridagi ulushining kamida bir yil barqarorligi; -boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga tegishli bo'lgan tovar bozoridagi ulushlarining nisbiy hajmi; -yangi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar (raqobatchilar) uchun ushbu bozorga kirish imkoniyatlari. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar yoki shaxslar guruhining moliya bozoridagi ustun mavqeini tan olish tartibi va shartlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. Mahsulotning monopol yuqori narxi - bu mahsulot bozorida ustun mavqega ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ekt tomonidan belgilangan mahsulot narxi, agar bu narx bunday tovarlarni ishlab chiqarish va sotish uchun zarur bo'lgan xarajatlar va foyda miqdoridan oshib ketsa asossiz xarajatlarni qoplash yoki tovar sifatining pasayishi natijasida qo'shimcha foyda olishga qaratilgan. Tovarning narxi, agar u birja savdosi natijasida shakllangan bo'lsa, monopolistik yuqori narx sifatida tan olinmaydi. Moliya bozorida tovarlarning monopol yuqori narxi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. Mahsulotning monopolistik past narxi - bu mahsulot bozorida sotuvchi yoki xaridor sifatida ustun mavqega ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ekt tomonidan o'z tannarxidan past darajada o'rnatilgan va ushbu mahsulotni sotishdan zarar ko'radigan mahsulot narxi. Buning natijasi raqobatning cheklanishidir. Moliya bozorida tovarlarning monopol past narxi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. Monopoliyaga qarshi organ tovar va moliya bozorlarida raqobatga qarshi

harakatlarni, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning insofsiz raqobatini cheklash va bostirishga hamda davlat organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlarining noqonuniy xatti-harakatlarining oldini olishga qaratilgan tovar va moliya bozorlarida raqobat sohasidagi davlat siyosatini amalga oshiradi. Tovar yoki moliya bozorida ustunlik mavqeini suiiste'mol qilish deganda xo'jalik yurituvchi sub'ektning raqobatni cheklashga va boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlar manfaatlarining buzilishiga olib keladigan harakatlari, shu jumladan quyidagi harakatlar tushuniladi: -tovar yoki moliya bozorida taqchilikni vujudga keltirish yoki saqlab qolish maqsadida muomaladagi tovarlar hajmini kamaytirish, natijada narxlarning oshishi; -tovarlarga monopol yuqori yoki monopol past narxlarni belgilash; -shartnoma predmetiga aloqador bo'lmagan shartlarni, shu jumladan moliyaviy mablag'larni, boshqa mol-mulkni, mulkiy huquqlarni o'tkazish bo'yicha asossiz talablarni, shuningdek, raqobatni cheklashga olib keladigan yoki olib kelishi mumkin bo'lgan boshqa harakatlarni talab qilish; -shartnomaga xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlar (raqobatchilar) tomonidan ishlab chiqarilgan tovarlarni sotib olish yoki sotishni kamsituvchi shartlar, taqiqlash yoki cheklashning kiritilishi; -kontragent boshqa tovarlarni olgan yoki sotgan taqdirdagina yoki kontragent boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlardan tovar sotib olishdan yoki boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga tovar sotishdan bosh tortgan taqdirdagina shartnoma tuzishga rozilik berish; -tegishli tovarni ishlab chiqarish yoki sotish imkoniyati mavjud bo'lgan taqdirda shartnoma tuzishdan asossiz ravishda rad etish; -boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlarning tovar yoki moliya bozoriga kirisiga to'siqlar yaratish. Tovar yoki moliya bozorida raqobatlashuvchi xo'jalik yurituvchi subyektlar, shu jumladan potentsial raqobatchilar o'rtasida kelishilgan harakatlar va bitimlar, agar bunday kelishilgan harakatlar va bitimlar quyidagilarga olib keladigan yoki olib kelishi mumkin bo'lsa, taqiqlanadi: -narxlar, tariflar, chegirmalar, qo'shimcha to'lovlar, qo'shimcha to'lovlar yoki marjalarni sun'iy ravishda belgilash yoki saqlash; -erkin bozor narxlarining o'rnatilishiga yo'l qo'ymaslik, ularning sun'iy ravishda ko'tarilishi yoki pasayishiga olib kelishi; -ishlab chiqarish, sotish bozorlari va kapital qo'yilmalar ustidan nazorat o'rnatish; -taklif hajmini sun'iy ravishda o'zgartirish maqsadida ishlab chiqarish hajmlarini uyg'unlashtirish; -shartnoma predmetiga aloqador bo'lmagan shartlarni, shu jumladan moliyaviy mablag'larni, boshqa mol-mulkni, mulkiy huquqlarni o'tkazish bo'yicha asossiz talablarni, shuningdek raqobatni cheklovchi boshqa harakatlarni talab qilish; -auksionlarda, birjalarda va boshqa auksionlarda narxlarni oshirish, pasaytirish yoki ushlab turish; -shartnomaga kamsituvchi shartlarni kiritish; -tegishli bozorni hududiy tamoyilga ko'ra, sotish yoki sotib olish hajmiga ko'ra, tovar assortimentiga ko'ra yoki tovarlarni sotuvchilar yoki ularning xaridorlari, xaridorlari doirasiga ko'ra taqsimlash; -tegishli tovar sotuvchisi yoki ularning xaridori, xaridori sifatida boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlarning bozorga kirishini cheklash yoki undan chiqarib yuborish yoki xo'jalik yurituvchi subyektlarni muayyan tovarlar bozorida chiqarib yuborish. Biri tovar bozorida ustun mavqega ega bo'lgan, ikkinchisi sotuvchi yoki xaridor bo'lgan raqobatdosh bo'lmagan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning kelishilgan harakatlari va bitimlariga, agar bunday kelishilgan harakatlar va bitimlar raqobatni cheklashga olib kelgan yoki olib kelishi mumkin bo'lsa, yo'l qo'yilmayd, shu jumladan: -tovarni keyinchalik qayta sotish maqsadida sotuvchi yoki xaridorni xaridorlar hududi yoki doirasini mustaqil ravishda belgilashda cheklash; -tovarlarni qayta sotish uchun narx chegarasini belgilash; -xo'jalik yurituvchi subyektlarga boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan ishlab

chiqarilgan tovarlarni sotishni taqiqlash. Ushbu taqiq xaridor tomonidan tovar belgisi, firma nomi va sotuvchining intellektual mulk ob'ektlariga bo'lgan boshqa mutlaq huquqlari ostida tovarlarni sotishni tashkil etish bo'yicha bitimlarga taalluqli emas. Yuridik va jismoniy shaxslarga xo'jalik yurituvchi subyektlarning xo'jalik faoliyatini muvofiqlashtirish, agar bunday muvofiqlashtirish ushbu moddaning birinchi va ikkinchi qismlarida nazarda tutilgan oqibatlariga olib keladigan yoki olib kelishi mumkin bo'lsa, taqiqlanadi. Raqobatni cheklovchi kelishilgan harakatlar va bitimlarni aniqlash tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. Alohida hollarda, tabiiy ofatlar, falokatlarning oqibatlarini bartaraf etish va epidemiyalarning oldini olish maqsadida davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlari ushbu moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan aktlar qabul qilishi va harakatlarni amalga oshirishi mumkin. Davlat organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari va yuridik shaxslar birlashmalarining tovar yoki moliya bozorining normal faoliyatiga, raqobatning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi hamda iste'molchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga putur etkazuvchi harakatlariga, shu jumladan, qonunbuzarliklarga olib keladigan kelishilgan harakatlar va bitimlarga yo'l qo'yilmaydi. quyidagi: narxlar yoki tariflarni oshirish, pasaytirish, ushlab turish; tegishli bozorni hududiy tamoyilga ko'ra, sotish yoki sotib olish hajmiga ko'ra, tovar assortimentiga ko'ra yoki tovarlarni sotuvchilar yoki ularning xaridorlari, xaridorlari doirasiga ko'ra taqsimlash; bozorga kirishni cheklash yoki undan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni yo'q qilish. Yuridik shaxslar birlashmalarining xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning xo'jalik faoliyatiga aralashuvi, bu esa raqobatni cheklashga olib kelgan yoki olib kelishi mumkin bo'lgan aralashishlari taqiqlanadi. Insofsiz raqobat taqiqlanadi, shu jumladan: boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektga zarar yetkazishi yoki uning ishchanlik obro'siga putur yetkazishi mumkin bo'lgan noto'g'ri taqqoslashlar; intellektual faoliyat natijalaridan va unga tenglashtirilgan yuridik shaxsni individuallashtirish vositalaridan, tovarlarni individuallashtirish vositalaridan noqonuniy foydalangan holda tovarlarni sotish;

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, yuqori iqtisodiy natijalarga erishishning eng samarali usuli-ilmiiy va texnologik takomillashtirish va ishlab chiqarishda yangi mahsulotlardan foydalanishdir. Ilmiiy va texnologik yutuqlarni joriy etish mehnat unumdorligini oshirishga imkon beradi, bu esa narxlarni kelajakda pasayishiga olib keladi, biroq innovator firmasiga ko'proq daromad keltiradi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasining "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi Qonuni, 1998 yil 30 aprel.
2. O'zbekiston Respublikasining "Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi Qonuni, 1998 yil 30 aprel.
3. O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni, 2014 yil 10 dekabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 7 apreldagi "O'zbekiston Respublikasida investitsiya iqlimi va ishbilarmonlik muhitini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-4609-sonli Farmoni.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 apreldagi "To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb etilishini rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 4434-sonli Farmoni.
6. Vahabov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik. – T.: NOSHIR, 2011. – 712 s.
7. Gershman, M.A. Innovatsionniy menedjment – M.: Market DS Korporeyshn, 2010. – 482 s.
8. Golov R.S., Baldin K.V., Perederyaev I.I. Investitsionnoe proektirovanie: Uchebnik – M.: Dashkov i K o , 2010. - 368 s.
9. Goncharenko L. Menedjment investitsiy i innovatsiy. Uchebnik. – M.: "KNORUS", 2011 g. – 160 str. 10.Igoshin N.V. Investitsii. Organizatsiya, upravlenie i finansirovanie: Uchebnik. – M.: YuNITI-DANA, 2012. – 360 s.